

Ada Górna, ada.gorna@uw.edu.pl, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski

Krzysztof Górny, krzysztofgorzny@student.uw.edu.pl, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski

Turystyka dziedzictwa – przykład kubańskich obiektów z Listy Światowego Dziedzictwa UNESCO

Słowa kluczowe: turystyka dziedzictwa, dziedzictwo kulturowe, Lista UNESCO, Kuba

Abstrakt:

Turystyka dziedzictwa (ang. *heritage tourism*) jest jedną z najszybciej rozwijających się form turystyki na świecie. Niniejszy artykuł opiera się na analizie czterech obiektów z Listy Światowego Dziedzictwa UNESCO na Kubie: zespołu zabytkowego w Hawanie i jego systemu fortyfikacji, Trynidadu i Valle de los Ingenios, Valle de Viñales oraz zabytkowego Centrum Cienfuegos. Jego celem jest wskazanie cech turystyki dziedzictwa na Kubie, ze szczególnym uwzględnieniem wybranych przypadków. W pierwszej części artykułu autorzy na podstawie dostępnej literatury międzynarodowej rozważają termin, jakim jest turystyka dziedzictwa i prezentują dwie perspektywy badawcze. W drugiej przedstawiają specyfikę turystyki na Kubie oraz jej ewolucję na przestrzeni dekad. W trzeciej części autorzy dokonują charakterystyki czterech wybranych obiektów z Listy UNESCO. Z analizy wynika, że wybrane obiekty różnią się między sobą pod kątem cech turystyki dziedzictwa. Artykuł w dużej mierze oparty został na badaniach i obserwacjach terenowych przeprowadzonych przez autorów na Kubie w maju 2018 roku.

Wprowadzenie

W obliczu postępującej globalizacji oraz wzrostu zamożności społeczeństw zwłaszcza w krajach rozwiniętych, coraz więcej ludzi coraz częściej decyduje się na podróżowanie w celach turystycznych. Mnogość form i przejawów aktywności turystycznej ewoluuje wraz ze zmieniającymi się trendami i rozwojem oferty turystycznej. Spośród wielu sposobów spędzania czasu wolnego z dala od miejsca zamieszkania, do analizy w niniejszym artykule wybrano turystykę dziedzictwa (ang. *heritage tourism*). Ten aspekt światowej turystyki jest szeroko analizowany i szczegółowo definiowany w literaturze naukowej [Chang i in. 1996, Nuryanti 1996, Garrod, Fyall 2000, Poria i in. 2003, Lipińska 2011, Jordan 2013, Jordan, Jolliffe 2013,], jak dotąd nie podjęto jednak próby scharakteryzowania go w odniesieniu do Republiki Kuby.

Podjęcie tematyki turystyki dziedzictwa na największej i najludniejszej wyspie Karaibów stanowi studium przypadku i główny temat artykułu. Rozważania są pokłosiem badań oraz obserwacji terenowych prowadzonych przez autorów w maju 2018 roku. Kuba jako państwo o specyficznym ustroju politycznym, ciekawym położeniu i zróżnicowanych warunkach geograficznych oraz burzliwej historii oferuje potencjalnym turystom bardzo wiele, choć rozwój tego sektora gospodarki wciąż napotyka na liczne trudności.

Podstawowym celem podejmowanych rozważań jest scharakteryzowanie wybranej formy turystyki jaką jest turystyka dziedzictwa w odniesieniu do konkretnego przypadku – Kuby. Ponadto przedstawiona zostanie ocena atrakcyjności turystycznej wybranych obiektów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO znajdujących się na Kubie, oraz wpływ jaki wpis na taką Listę może wywrzeć na rozwój sektora turystyki w danym

miejscu.¹ Umieszczenie na tak prestiżowej liście może być bowiem istotnym czynnikiem prowadzącym do wzrostu zainteresowania takim obiektem ze strony turystów [Ziarkowski 2012, s. 56].

Wśród metod, które zastosowano do niniejszego badania wymienić należy analizę dostępnej literatury nawiązującej do zagadnienia turystyki dziedzictwa oraz rozwoju turystyki na Kubie, analizę danych statystycznych ukazujących specyfikę ruchu turystycznego na Kubie, analizę treści przewodnika „Lonely Planet” po Kubie, a także wspomniane obserwacje terenowe (w których autorzy występowali w roli badaczy i jednocześnie turystów) oraz dwa wywiady swobodne (nieustrukturyzowane). Jeden przeprowadzony został z pracownikiem Wydziału Geografii na Uniwersytecie w Hawanie, a drugi z rolnikiem uprawiającym tytoń we wpisanej na Listę UNESCO Dolinie Viñales.

Tekst podzielony został na trzy zasadnicze części. W pierwszej podjęto rozważania dotyczące pojęcia turystyki dziedzictwa i jego ewolucji w literaturze naukowej. W drugiej analizie poddano cechy ruchu turystycznego na Kubie wskazując główne czynniki stanowiące o atrakcyjności turystycznej państwa oraz rozwoju sektora w ostatnich latach. Ostatnia część to charakterystyka kubańskich obiektów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, ze szczególnym uwzględnieniem czterech z nich, w których prowadzono obserwacje terenowe.

Turystyka dziedzictwa – zakres pojęciowy terminu

Rozpoczynając niniejsze rozważania warto w pierwszej kolejności przyrzeć się temu, czym jest dziedzictwo, będące jednym z najważniejszych i najszybciej rozwijających się komponentów turystyki [Poria i in. 2003, s. 239]. Według L. A. Jordan i L. Jolliffe [2013, s. 1] dziedzictwo (lub dziedzictwo kulturowe) powinniśmy rozumieć jako „spuściznę fizycznych artefaktów, inaczej dóbr kultury, oraz niematerialnych atrybutów społeczeństwa, które zostały odziedziczone po poprzednich pokoleniach i są zachowane w teraźniejszości, jak również dla dobra przyszłych pokoleń”. Zarówno w przedstawionej powyżej definicji, jak i w innych publikacjach dotyczących dziedzictwa [Nuryanti 1996, s. 251; Yu Park 2010, s. 116] wyraźnie wyodrębnia się elementy materialne (ang. *tangible*), wśród których mogą znaleźć się budynki, pomniki czy też dzieła sztuki, oraz niematerialne (ang. *intangible*), czyli tradycje, język, wiedza czy też pełnione funkcje. W kontekście dziedzictwa nie należy jednak obu tych grup traktować jako rozłączne, ale raczej jako wzajemnie się uzupełniające. To, co stanowi dziedzictwo materialne, na przykład zabytkowy budynek, może bowiem pełnić konkretne funkcje lub też być wyrazem zakorzenionej w kulturze tradycji, co świadczy o jego niematerialnym wymiarze. Podobne wnioski w odniesieniu do dziedzictwa kolonialnego wyciągnął K. Górny [2017]. Dziedzictwo należy zatem rozważać jako dwojakie w swej formie, posiadające zarówno wymiar materialny, jak również niematerialny.

Jak słusznie zaznacza W. Nuryanti [1996, s. 249] turystyka stanowi „formę nowoczesnej świadomości”. Jej natura jest, bowiem dynamiczna i zmienia się w zależności od potrzeb turystów, jak również podaży atrakcji turystycznych. Z tego względu zestawienie dziedzictwa, będącego spuścizną tego, co już minęło i jest silnie osadzone w historii, z turystyką wrażliwą na wszelkie zmiany zachodzące współcześnie może stanowić bardzo ciekawy dialog między przeszłością a teraźniejszością. Turystyka dziedzictwa daje możliwość przedstawienia oraz interpretacji przeszłości w teraźniejszości [*ibidem*, s. 250]. Być może właśnie z tego względu stanowi ona jedną z najszybciej rozwijających się gałęzi turystyki na świecie [Jordan i Jolliffe 2013, s. 1].

¹ Podobne związki pomiędzy atrakcyjnością turystyczną a wpisem na Listę UNESCO przedstawili także w odniesieniu do Senegalu w 2016 roku A. Górna i K. Górny [2017].

Termin turystyka dziedzictwa ma wiele synonimów, jak np. turystyka kulturowa, turystyka historyczna czy też turystyka sztuki [Jordan i Jolliffe 2013, s. 1], które niejednokrotnie stosowane są zamiennie. Pojęcie było także wielokrotnie definiowane przez różnych autorów. Wśród rozważań dotyczących turystyki dziedzictwa można zaobserwować dwa podejścia. Ich wybór zależy od charakteru prowadzonych badań lub rozważań. Pierwszym z nich jest postrzeganie turystyki dziedzictwa z perspektywy podaży, którą determinują cechy danego obiektu będącego atrakcją turystyczną. Według A. Fyalla i B. Garroda [1998, s. 213] turystyka dziedzictwa jest działalnością opartą na wykorzystaniu aktywów, stanowiących społeczno-kulturową lub przyrodniczą spuściznę, której celem jest przyciągnięcie turystów. W podobny sposób turystykę dziedzictwa rozumie P. Yale [1991, s. 21] twierdząc, że koncentruje się ona na tym, co zostało odziedziczone (od budynków historycznych, przez dzieła sztuki, aż po piękny krajobraz). W tym rozumieniu, turystyka dziedzictwa może być także traktowana jako narzędzie wspomagające rozwój ekonomiczny danej społeczności [Chhabra 2003, s. 703].

Drugim podejściem, coraz częściej pojawiającym się w literaturze naukowej jest postrzeganie i analizowanie turystyki dziedzictwa od strony popytu [Zeppel, Hall 1991, Poria i in. 2001, Richards 2001, Apostolakis 2003, Chhabra 2003, Poria i in. 2003, Chen i Chen 2013, Kempia i in. 2017]. G. Richards [2001, s. 37] definiuje to pojęcie jako „przemieszczanie się osób do atrakcji kulturowych, znajdujących się poza ich miejscem zamieszkania w celu zdobycia nowych informacji oraz doświadczeń, aby zaspokoić ich kulturowe potrzeby”. Opiera się ona zatem raczej na percepcji oraz motywacji turystów, pragnących bezpośredniego doświadczenia i konsumpcji dziedzictwa, niż na cechach samej atrakcji turystycznej [Poria i in. 2001, s. 1047; Chhabra 2003, s. 703; Zeppel, Hall 1991, s. 49].

Badania turystyki dziedzictwa z perspektywy popytu są bardzo interesujące i pozwalają wyciągnąć wnioski dotyczące zachowań turystów oraz ich percepcji poszczególnych atrakcji turystycznych. Perspektywa ta jest również przydatna w zarządzaniu turystyką dziedzictwa [Poria i in. 2003, s. 247]. W niniejszym artykule dominować będzie jednak podejście określane jako tradycyjne, w którego centrum zainteresowań znajdują się obiekty dziedzictwa oraz ich specyfika.

Choć tematyka turystyki dziedzictwa na Karaibach była podejmowana w literaturze naukowej, m.in. w kontekście Dominiki [Lenik 2013], Saint Luci [Best, Phulgence 2013, Nicholas, Thapa 2013] czy Trynidadu i Tobago [Jordan 2013], nie była ona analizowana w odniesieniu do największej wyspy regionu, czyli Kuby.

Turystyka na Kubie

Jak wspomniano we wstępie, Kuba to państwo o dużym potencjale turystycznym. Obok bogactwa przyrody (zwłaszcza oceanicznej), klimatu przez większą część roku sprzyjającego turystyce oraz dostępności komunikacyjnej (loty do Hawany oferują m.in. linie lotnicze Aeroflot, Air Canada, Air China, Air France, Alitalia, American Airlines, Iberia, KLM czy Turkish Airlines, a do nadmorskich kurortów w Varadero i Cayo Coco dostępne są także loty czarterowe nastawione wyłącznie na ruch turystyczny²) na ów potencjał składa się również dziedzictwo kulturowe, będące przejawem burzliwej historii wyspy.

Choć Kuba w okresie prekolumbijskim była zamieszkała przez ludność autochtoniczną, niewątpliwie jej odkrycie dla Europejczyków przez Krzysztofa Kolumba podczas jego pierwszej wyprawy do Nowego Świata otworzyło okres w historii, który pozostawił po sobie

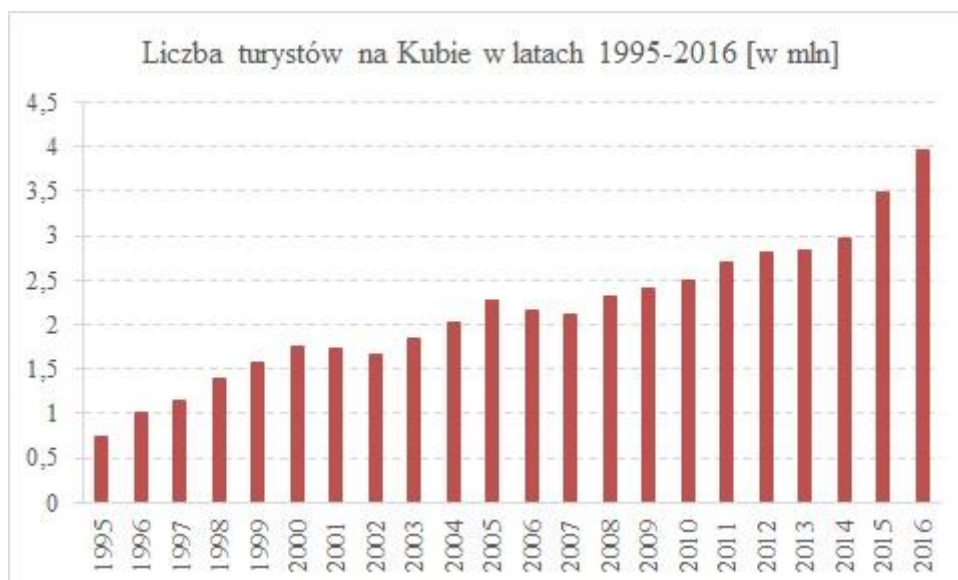
² W sezonie zimowym bezpośrednie loty pomiędzy Warszawą a Varadero wykonują również Polskie Linie Lotnicze LOT w formie lotów charterowych dla biura podróży Rainbow Tours S.A.

szczególnie dużo śladów w materialnym i niematerialnym obliczu kulturowym wyspy. Konkwista hiszpańska i następująca po niej ponad 400-letnia dominacja europejska ukształtowały w dużym stopniu nie tylko współczesne miasta, będące niewątpliwie jedną z największych atrakcji turystycznych [Law 1993, s. 1], ale również strukturę etniczną, rasową oraz językową. Boom cukrowy oraz upadek ostatniej hiszpańskiej kolonii w obu Amerykach w 1898 roku, a tym samym przejście do strefy wpływów amerykańskich, zaowocowały gwałtownym, choć nierównomiernym rozwojem wyspy, którego efekty w postaci pałaców baronów cukrowych w Cienfuegos czy budynku Kapitolu w Hawanie stanowią współcześnie jedne z największych atrakcji turystycznych na wyspie. Był to efekt ogromnych inwestycji poczynionych wówczas przez Amerykanów na Kubie [Lisocka-Jaegermann 1994, s. 132].

W czasie dominacji amerykańskiej wyspa przeżywała intensywny wzrost znaczenia turystyki, związany w dużej mierze z działalnością mafii. Prohibicja w Stanach Zjednoczonych wprowadzona w latach 1919-1930 oraz jednoczesny rozwój produkcji rumu na Kubie sprawiły, że państwo stało się jedną z głównych destynacji amerykańskich turystów. W latach poprzedzających II wojnę światową wyspa przyjęła od 40 do 60 procent wszystkich przyjazdów turystycznych na Karaibach [Jayawardena 2003, s. 52]. W początkowych latach po wojnie na Kubie obserwowano stały wzrost liczby turystów z 32 tys. w 1945 roku do ponad 272 tys. w 1957 roku [Garrido 1993, za Jayawardena 2003, s. 53]. Warto zaznaczyć, że aż do 1958 roku, kiedy działania partyzanckie Ruchu 26 Lipca nasiliły się, około 86% wszystkich turystów na Kubie stanowili Amerykanie [Jayawardena 2003, s. 53].

Powszechna korupcja oraz uzależnienie polityczne od decyzji zapadających w Waszyngtonie doprowadziły ostatecznie do rewolucji zakończonej w 1959 roku zwycięstwem powstańców z Ruchu 26 Lipca dowodzonych przez Fidela Castro. Późniejszy okres zimnej wojny to czas stagnacji gospodarczej i dyktatury Komunistycznej Partii Kuby, dla której rozwój sektora turystyki nie stanowił priorytetu, a nawet był traktowany jako niezgodny z założeniami socjalizmu [Padilla i McElroy 2007, s. 650]. Fakt, że w pierwszych dwóch dekadach rządów Fidela Castro na Kubie turystyka zagraniczna właściwie nie istniała, spowodował dynamiczny rozwój sektora w innych państwach Karaibów, wykorzystujących ograniczoną obecność na rynku swojego największego konkurenta [*ibidem*, s. 650]. Od połowy lat 70. XX wieku wyspa znowu zaczęła doświadczać stałego wzrostu liczby turystów z 15 tys. w 1974 roku do 130 tys. w 1979 [Jayawardena 2003, s. 54]. Z kolei już w latach 80. XX wieku rząd rozpoczął działania mające na celu stymulację sektora turystycznego. W 1989 roku liczba turystów na Kubie wyniosła już ponad 300 tys. [*ibidem* s. 55]. Upadek Związku Sowieckiego w 1991 roku, a przy tym stopniowe ograniczanie pomocy finansowej i logistycznej od największego sojusznika, zaowocowało regresją ekonomiczną widoczną chociażby w kubańskim PKB, którego wartość spadła z ponad 28,5 mld dolarów w 1990 roku do nieco ponad 22 mld w roku 1992 (krajowa gospodarka skurczyła się o 1/5) [<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CU>, 23.06.2018].

Kryzys ekonomiczny sprawił, że kubański rząd zdecydował się na zmiany do tej pory traktowane jako niezgodne z socjalistycznymi i rewolucyjnymi wartościami. Wzmożono inwestycje w sektor turystyczny, postrzegany odtąd jako szansa na poprawę sytuacji społeczno-ekonomicznej kraju i jego mieszkańców [Sanchez i Adams 2008, s. 32]. Liczba turystów w I poł. lat 90. XX wieku wzrosła z prawie 415 tys. do ponad 617 tys. w 1994 roku [Jayawardena 2003, s. 55]. W związku z liberalizacją polityki pozwolono Kubańczykom na prowadzenie własnej drobnej działalności gospodarczej, np. poprzez wynajmowanie tzw. *casas particulares* [Sanchez i Adams 2008, s. 32], tj. części własnego mieszkania przeznaczonej dla turystów. Współcześnie jest to najczęściej wybierany sposób zakwaterowania wśród osób podróżujących na własną rękę.

Ryc. 1. Wykres przedstawiający wielkość ruchu turystycznego na Kubie w latach 1995-2016

Źródło: Opracowanie własne za <https://datos.bancomundial.org/indicador/ST.INT.ARVL?locations=CU> [29.06.2018].

Na rycinie 1. przedstawiono liczbę turystów zagranicznych na Kubie w latach 1995-2016. W ciągu przedstawionych dwóch dekad wyraźnie zaznacza się rozwój tego sektora z poziomu 750 tys. przyjezdnym w 1995 roku do 4 mln w 2016. Jedynymi latami, w których zanotowano spadek liczby turystów są 2001-2002³, 2006 oraz 2007. Najsilniejszy wzrost ruchu turystycznego (o ponad 30%) zaobserwowano natomiast w latach 2014-2016. W tym czasie liczba turystów amerykańskich wzrosła z 92 325 w 2014 roku do 284 552 w 2016 roku [Anuario Estadístico de Cuba 2016. Capítulo 15: Turismo 2017, s. 9]. Tak eksplozywny skok wynika z rozluźnienia stosunków dyplomatycznych na linii Hawana-Waszyngton realizowanych przez administrację prezydenta Baracka Obamy.⁴ Wśród turystów zagranicznych na Kubie zdecydowanie dominują Kanadyjczycy, których liczba w latach 2012-2016 sukcesywnie rosła z 1 071 974 w 2012 roku do 1 205 809 w 2016 [ibidem, s. 9]. Wśród pozostałych nacji odwiedzających wyspę znaczącą grupę stanowią Brytyjczycy, Włosi, Francuzi, Rosjanie oraz Holendrzy. Liczba Polaków wzrosła ponad trzykrotnie z 13 089 w 2012 roku do 37 341 w 2016 roku. W 2016 roku Europejczycy stanowili ponad 31% wszystkich turystów [ibidem, s. 9] na Kubie.

Tak gwałtowny przyrost liczby odwiedzających, może doprowadzić do przeciążenia nie wystarczająco dobrze rozwiniętej kubańskiej infrastruktury turystycznej, co z kolei może odbić się negatywnie na stanie środowiska naturalnego [Gorney, 2016, s. 79]. Nie bez znaczenia pozostaje fakt, że Kuba to jedna z ostatnich republik socjalistycznych na świecie. Funkcjonowanie w takim ustroju dla większości turystów (przybywających głównie z bogatych krajów globalnej Północy) jest albo empirią nowego (np. dla Kanadyjczyków, Amerykanów czy Francuzów), albo pewnym odniesieniem

³ Spadek liczby turystów w tym okresie był najprawdopodobniej pokłosiem zamachów terrorystycznych z 11 września 2001 roku, który negatywnie wpłynął na ruch turystyczny w skali globalnej, a w sposób szczególny na Karaibach [Jayawardena 2003, s.56].

⁴ W 2015 roku po 54 latach przerwy ponownie otwarto ambasadę Stanów Zjednoczonych w Hawanie. Wydarzeniu towarzyszyła pierwsza od 1945 roku wizyta sekretarza stanu USA Johna Kerry'ego. W marcu 2016 roku Hawanę odwiedził sam Barack Obama, 88 lat po ostatniej wizycie prezydenta USA na Kubie. Szansę na dalsze ocieplenie relacji pomiędzy sąsiadami zaprzepaścił prezydent Donald Trump, który ponownie zamknął departament odpowiedzialny w ambasadzie USA w Hawanie za wydawanie wiz kubańczykom chcącym udać się do USA, zapowiadając przy tym kasację wszystkich decyzji o poprawie stosunków z Kubą wydanych przez administrację poprzedniego prezydenta.

do doświadczeń z własnej przeszłości (np. dla części Polaków czy Rosjan). A. Padilla i J. L. McElroy [2007, s. 650] zauważają ten wymiar fenomenu Kuby, określając ją „osobliwością” (ang. *curiosity*) lub „zakazaną destynacją” (ang. *forbidden destination*). Chęć odwiedzenia Kuby może zatem wynikać ze zjawiska opisanego przez M. Durydiwkę jako „znużenie unifikacją miejscowości i regionów turystycznych” [2009, s. 66]. Poznanie odmiennego i niepowtarzalnego charakteru wyspy jest możliwe oczywiście jedynie wówczas, gdy turystyka nie ma charakteru bańki środowiskowej, w której przyjezdny podczas całego pobytu nie opuszcza hoteli położonych w okolicach Varadero czy na wyspie Cayo Coco.

P. M. Sanchez i K. M. Adams [2008, s. 33] obserwując „drugą twarz” turystyki na Kubie zauważają, że jej rozwój doprowadził do silnego rozwarstwienia społecznego i powstania lepiej sytuowanej grupy tzw. *petite bourgeoisie*. Kubańczycy pracujący w sektorze turystycznym (właściciele *casas particulares*, taksówkarze, pracownicy hotelowi czy sprzedawcy pamiątek) zarabiają znacznie więcej niż pozostali obywatele zatrudnieni np. w sektorze publicznym. Taki stan rzeczy potwierdza również wywiad przeprowadzony przez autorów z pracownikiem Uniwersytetu w Hawanie (wiek respondenta – 67 lat), który podkreślił, że nigdy wcześniej nie obserwował tak wielkich nierówności społecznych. Według przykładu podanego przez respondenta, miesięczna pensja pracownika uniwersyteckiego na stanowisku profesora wynosi 40 dolarów amerykańskich. Warto w tym miejscu wspomnieć, że koszt taksówki między lotniskiem zlokalizowanym na przedmieściach Hawany a centrum dla turysty indywidualnego to koszt właśnie 40 dolarów w dwie strony. Tym samym taksówkarz odbywający jeden kurs na lotnisko i z powrotem zarabia tyle samo, co profesor najlepszego uniwersytetu w kraju przez miesiąc. W konsekwencji wielu Kubańczyków decyduje się na porzucenie swojego zawodu i zaangażowanie w sektor turystyczny, co wiąże się z obniżeniem statusu zawodowego, ale także z realnym wzrostem zarobków [Sanchez i Adams 2008, s. 33]. Nie można zatem zapominać, że rozwój sektora turystycznego na Kubie, choć stanowi istotny element silnie osłabionej po 1991 roku gospodarki państwa, niesie za sobą zauważalne, negatywne skutki społeczne.

Kubańskie obiekty z Listy Światowego Dziedzictwa UNESCO

Związki Kuby z Listą Światowego Dziedzictwa UNESCO formalnie rozpoczęły się 24 marca 1981 roku, gdy państwo ratyfikowało Konwencję UNESCO przyjętą na 17 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w 1972 roku w Paryżu⁵. W 2018 roku Republika Kuby posiada 9 obiektów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO (tab. 1.). Pierwszy z nich – Zespół zabytkowy w Hawanie i jego system fortyfikacji – wpisano na Listę już w 1982 roku, najmłodszy – Zabytkowe centrum Camagüey – w 2008 roku. Spośród wszystkich 9 kubańskich obiektów na Liście, 2 to obiekty przyrodnicze, a 7 kulturowe. Żaden w chwili publikacji niniejszego opracowania nie znajdował się na liście obiektów zagrożonych. Kuba z racji swojego wyspiarskiego położenia nie posiada obiektów transgranicznych. Na Liście wstępnej/informacyjnej (ang. *Tentative List*) będącej przedpokojem do ogłoszenia wpisu na właściwą Listę znajdują się 3 obiekty kubańskie. Warto zaznaczyć, że od ratyfikacji Konwencji w 1981 roku Kuba aż 4-krotnie (w latach 1987-1993, 1995-2001, 2005-2009, 2015-2019) sprawowała mandat w Komitecie Światowego Dziedzictwa UNESCO⁶.

⁵ Konwencja weszła w życie w 1975 roku, a I sesja Komitetu miała miejsce w 1977 roku. Pierwsze 12 obiektów wpisano na Listę rok później podczas II sesji Komitetu [<http://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo/konwencja/>, 29.06.2018].

⁶ Dla porównania Polska, która ratyfikowała konwencję już w 1976 roku i była członkiem Komitetu jedynie dwa razy, w latach 1976-1978 i 2013-2017.

Tab. 1. Charakterystyka kubańskich obiektów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO

Obiekt (K) – kulturowy (P) – przyrodniczy	Rok wpisu	Prowincja	Kategorie	Powierzchnia (+ strefa buforowa) w ha	Wpis wspomniany w przewodniku „Lonely Planet”
Zespół zabytkowy w Hawanie i jego system fortyfikacji (K)	1982	Ciudad de la Habana	IV, V	239 (412)	+
Trynidad i Valle de los Ingenios (K)	1988	Sancti Spíritus	IV, V	b.d.	+
Castillo de San Pedro de la Roca w Santiago de Cuba (K)	1997	Santiago de Cuba	IV, V	94 (152)	+
Park Narodowy Desembarco del Granma (P)	1999	Granma	VII, VIII	42	+
Valle de Viñales (K)	1999	Pinar del Rio	IV	13 200	+
Krajobraz archeologiczny pierwszych plantacji kawy na południowym wschodzie Kuby (K)	2000	Santiago de Cuba, Guantánamo	III, IV	81	+
Park Narodowy Alejandro de Humboldt (P)	2001	Guantánamoi Holguín	IX, X	71	+
Zabytkowe centrum Cienfuegos (K)	2005	Cienfuegos	II, IV	70 (105)	+
Zabytkowe centrum Camagüey (K)	2008	Camagüey	IV, V	54 (276)	+

Źródło: opracowanie własne za <https://whc.unesco.org/en/statesparties/cu> [dostęp 27.06.2018], oraz Sainsbury, McCarthy [2017].

Ciekawych wniosków dotyczących związków pomiędzy UNESCO a atrakcyjnością turystyczną dostarcza analiza treści przewodnika Lonely Planet po Kubie przetłumaczonego na język polski [Sainsbury, McCarthy 2017]. Na 534 stronach przewodnika słowo UNESCO pojawia się 48 razy (średnio co 11 stron), zarówno w odniesieniu do obiektów z Listy UNESCO (wszystkie obiekty są w przewodniku opisane i opatrzone komentarzem informującym o wpisie na Listę), jak również do rezerwatów biosfery UNESCO, których na Kubie jest 6. W wielu miejscach informacja o obecności danego miejsca na Liście jest wymieniana jako jedna z pierwszych i najważniejszych. Prowadzi to do wniosków, że dla autorów przewodnika fakt obecności jakiegoś misjaka na Liście jest świadectwem prestiżu, wyjątkowości oraz atrakcyjności i może być potencjalną zachętą dla odbiorców – turystów – by dane miejsce odwiedzić.

Zespół zabytkowy w Hawanie i jego system fortyfikacji

Dzięki dobrze rozwiniętemu zapleczu handlowemu, rozrywkowemu i komunikacyjnemu miasta stanowią główną przestrzeń koncentracji turystów [Su i in. 2018, s. 30]. Choć bogactwo dziedzictwa kulturowego nie zawsze stanowi powód ich przyjazdu, to niewątpliwie miasta można uznać za jedną z głównych aren rozwoju turystyki dziedzictwa. Ze względu na długą historię rozwoju ekonomicznego i społeczno-kulturowego działalność człowieka pozostawiła po sobie znaczną spuściznę historycznych budynków i krajobrazu miejskiego [ibidem]. Nie bez powodu w literaturze pojawia się także pojęcie, jakim jest miejska turystyka dziedzictwa (ang. *urban heritage tourism*) [Chang i in. 2006, Su i in. 2018]. Szczególne miejsce w tej formie turystyki zajmują miasta kolonialne [Górna i in. 2016].

Stara Hawana (*Habana Vieja*) wraz z systemem fortyfikacji broniących jej portu została wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO w 1982 roku, jako pierwsza na Kubie. Miasto zostało założone przez Hiszpanów w pierwszej fazie podboju Karaibów w 1519 roku. Jako stolica kolonii, zastąpiła na tej funkcji Santiago de Cuba w 1607 roku. Do 1898 roku

cała Kuba pozostawała ostatnią hiszpańską kolonią w Nowym Świecie. Po przegranej Hiszpanów w wojnie ze Stanami Zjednoczonymi wyspa przeszła pod zarządek amerykański. Formalną niepodległość uzyskała 20 maja 1902 roku, jednak do czasów rewolucji kubańskiej w latach 50. XX w. pozostawała gospodarczo, militarnie i politycznie związana z bliskim sąsiadem, będąc faktycznie w pełni uzależnioną od decyzji zapadających nad Potomakiem. Współcześnie stolica niepodległej Republiki Kuby liczy ponad 2 mln mieszkańców i jest największym miastem w państwie.

Część Hawany wpisana na Listę UNESCO to obszar o powierzchni 239 ha (+412 ha strefy buforowej). Faktycznie obiekt składa się z 11 fragmentów, spośród których największy to zabytkowa Stara Hawana, a pozostałe 10 to system fortyfikacji rozrzucony po całym mieście. Sama nazwa obiektu wpisanego na Listę również zwraca na to uwagę. „Zespół zabytkowy w Hawanie i jego system fortyfikacji”, wyraźnie podkreśla, że w istocie wpis, którego dokonano na Listę to przede wszystkim zabytkowa dzielnica miasta – *Habana Vieja* oraz system fortyfikacji obronnych rozbudowywanych w okresie od XVI do XIX wieku w celu zapewnienia bezpieczeństwa nie tyle w mieście, co w jego porcie, będącym od połowy XVI wieku największym w regionie Karaibów [<https://whc.unesco.org/en/list/204/>, 29.06.2018].

Komitet UNESCO w swym uzasadnieniu dla wpisu Hawany na Listę wskazuje na najważniejsze aspekty stanowiące o jego unikalności. W odniesieniu do Starej Hawany jest to przede wszystkim bogactwo architektury (m.in. barkowej, neoklasycystycznej i art deco) oraz doskonały stan zachowania oryginalnego układu urbanistycznego z pięcioma dużymi placami miejskimi będącego „najbardziej imponującym historycznym centrum miasta na Karaibach” [*ibidem*].

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że tego typu sformułowań jest w opisie obiektu więcej, np. „jedna z największych fortec kolonialnych w obu Amerykach”. Są one bliższe językowi charakterystycznemu dla przewodników turystycznych niż opracowań naukowych, co z kolei prowadzi do interesującego wniosku. Mianowicie, sposób w jaki UNESCO przedstawia walory uznanych przez siebie obiektów przyjmuje formę przypominającą reklamę produktu wystawianego na sprzedaż. Opis faktograficzny wspomnianych walorów wsparty jest szeregiem przymiotników, takich jak „wyjątkowy” czy „niezwykły”, co niewątpliwie wskazuje, że wiadomość skierowana jest do szerszego grona odbiorców. UNESCO w swych założeniach wpisanych w Konwencję z 1972 roku i w licznych dokumentach, które w późniejszych latach stanowiły jej rozwinięcie, wskazuje, że głównym celem tworzenia Listy Światowego Dziedzictwa jest oczywiście ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego miejsc o szczególnym znaczeniu i wartości w skali globalnej, niemniej jednak, poprzez swoje działania (związane z samym wpisywaniem obiektów na Listę i późniejszym ich monitorowaniem oraz wspieraniem finansowo-logistycznym) w wielu przypadkach świadomie stymuluje ruch turystyczny.⁷

Jednym z najistotniejszych czynników, które doprowadziły do współczesnego, unikalnego charakteru Starej Hawany jest fakt, że pomimo burzliwej historii Kuby miasto uniknęło poważnych zniszczeń podczas wielu wojen, których świadkiem była cała wyspa (wojna dziesięcioletnia na Kubie 1868-1878, wojna o niepodległość 1885-1898 czy rewolucja kubańska 1953/6-1959). Choć miasto nie zostało zniszczone w wyniku działań zbrojnych, UNESCO zauważa, że stan techniczny wielu obiektów jest zły i wskazuje, co stanowi tego przyczynę. Przede wszystkim jest to efekt zaniedbań związanych z ochroną zabytków. Brak ochrony i upływ czasu, a także czynnik naturalny (częste i gwałtowne opady oraz

⁷ W jednej z zakładki na oficjalnej stronie internetowej Listy Światowego Dziedzictwa [<https://whc.unesco.org/en/list/>, 29.06.2018] zatytułowanej „Najlepsze rozwiązania” (*Best Practice*) UNESCO chwali jeden z peruwiańskich wpisów na Listę za modelowy przykład włączania społeczności lokalnej do zarządzania obiektem poprzez przygotowywanie wybranych jej przedstawicieli do roli przewodników turystycznych [<https://whc.unesco.org/en/recognition-of-best-practices/>, 29.06.2018].

położenie w strefie huraganowej) przez lata doprowadziły do degradacji wielu budynków wchodzących w skład tej części miasta, którą wpisano na Listę [*ibidem*].

Ryc. 2a i b. Po lewej Teatr Wielki im. Alicji Alonso w Hawanie (*Gran Teatro de La Habana Alicia Alonso*) odrestaurowany w 2015 roku. Po Prawej nabrzeże portowe Starej Hawany z portem dla statków wycieczkowych

Źródło: fotografie autora, maj 2018.

Pomimo trudności związanych z ochroną światowego dziedzictwa w Hawanie, miasto jest podawane jako jeden z przykładów dobrych praktyk związanych z zarządzaniem tego typu obiektami [<https://whc.unesco.org/en/list/204/bestpractice/>, 29.06.2018]. Większość obszaru wpisanego na Listę UNESCO stanowi własność państwa. Zabytki wpisane do rejestru są chronione zapisami przyjętymi w kubańskiej konstytucji z 1978 roku, gdzie Stara Hawana została uznana za dobro narodowe [*ibidem*]. Ponadto nie bez znaczenia pozostaje działalność Biura Historyka Miejskiego powołanego już w 1938 roku. Instytucja ta zarządza procesem odbudowy i odnowy miasta. Jako wieloletni wiodący podmiot w zakresie ochrony dziedzictwa materialnego w stolicy Kuby Biuro odpowiada za koordynację działań mniejszych podmiotów zajmujących się planowaniem przestrzennym i realizacją projektów odnowy. W 2011 roku, gdy z inicjatywy Komitetu Światowego Dziedzictwa powstała Strategia Budowania Potencjału Światowego Dziedzictwa, a w jej ramach wskazano 26 obiektów z Listy, które stanowić powinny przykład dla pozostałych z całego świata w zakresie zarządzania dziedzictwem, Hawana znalazła się w tym prestiżowym i docenionym gronie właśnie ze względu na modelowe działanie Biura Historyka Miejskiego [*ibidem*]. Efekty odnowy wybranych zabytków w historycznym centrum miasta są widoczne, a obiekty te przyciągają ruch turystyczny. Wśród wielu odnowionych budynków znajdują się Teatr Wielki im. Alicji Alonso (ryc. 2a), barokowe domy i katedra przy Plaza de la Catedral oraz Palacio de los Capitanes Generale. Jak podają B. Sainsbury i C. McCarthy [2017, s. 87] obecnie Biuro przeznacza roczne dochody z turystyki w wysokości 160 mln USD na prace restauratorskie oraz programy socjalne mające na celu zatrzymanie ponad 91 tysięcznej populacji Starej Hawany w swoich miejscach zamieszkania, aby nie przekształcić dzielnicy jedynie w historyczny park tematyczny. Autorzy przewodnika „Lonely Planet” posuwają się nawet o krok dalej wskazując, że rewitalizacja Starej Hawany należy „do największych osiągnięć ostatnich 50 lat” na Kubie [*ibidem* s. 14]. Wsparcie finansowe UNESCO dla ochrony dziedzictwa Starej Hawany i jej fortyfikacji wyniosło do tej pory 263 777 USD [<https://whc.unesco.org/en/list/204/assistance/>, 28.06.2018]. Uzyskano fundusze w ramach 7 projektów w latach: 1985, 1993 (dwa razy), 1998, 1999, 2000 oraz 2002. Były one przeznaczone na: renowację i ochronę Klasztoru Świętej Klary, wybudowanego w latach 1638-1643 (obecnie nie pełni on już funkcji sakralnej, ale mieści siedzibę zespołu prowadzącego prace rewitalizacyjne w Starej Hawanie [Sainsbury, Mc Carthy 2017, s. 72]); odbudowę Plaza Vieja oraz konserwację i zarządzanie fortów Morro-Cabana.

Na podstawie obserwacji terenowych przeprowadzonych na Kubie autorzy mogą stwierdzić, że obszar intensywnej penetracji turystycznej miasta pokrywa się właściwie z granicami Starej Hawany. Inne dzielnice, być może wyłączając okolice Placu Rewolucji, są odwiedzane przez turystów znacznie rzadziej. Wynika to najprawdopodobniej z mniejszej liczby atrakcji turystycznych, jak również nieco słabiej rozwiniętej infrastruktury turystycznej, która koncentruje się głównie w historycznej części miasta i obszarach przylegających. Oznacza to, że turystów odwiedzających Hawanę można właściwie z góry uznać za uprawiających turystykę dziedzictwa⁸. Dla przykładu, statki wycieczkowe przywożące do miasta tysiące turystów, zatrzymują się w porcie zlokalizowanym w granicach Starej Hawany (ryc. 2b). Niejednokrotnie dochodzi do sytuacji, w której turyści schodzący na ląd (często zaledwie na jedno popołudnie) zwiedzanie Hawany ograniczają do dzielnicy historycznej lub czasem wręcz jedynie jej odnowionej i najbardziej reprezentacyjnej części. W ich przypadku jedynym fragmentem miasta, jaki zobaczą jest właśnie ten wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Nie należy jednak zapominać, że choć Stara Hawana to jeden z najchętniej odwiedzanych przez turystów obiektów turystycznych, w którym nieustannie prowadzone są działania na rzecz rewitalizacji, renowacji i ochrony istniejącego światowego dziedzictwa, stanowi ona również żywą tkankę miejską pełniącą funkcje mieszkalne, administracyjne oraz handlowe.

Trynidad i Valle de los Ingenios

Kolejnym omawianym obiektem jest miasto Trynidad i położona w jego sąsiedztwie dolina Valle de los Ingenios, wpisane na Listę UNESCO w 1988 roku. Cały kompleks zajmuje powierzchnię 225,37 km². Miasto zlokalizowane u stóp gór Escambray założono w 1514 roku, a swoją nazwą nawiązuje do Świętej Trójcy (hiszp. *Trinidad* oznacza Tróję) [Scarpaci 2002, s.360]. Choć historia Trynidadu sięga początków XVI wieku, miasto zyskało na znaczeniu dopiero pod koniec XVIII wieku w wyniku rozwoju przemysłu cukrowego w niedalekiej Valle de los Ingenios [<https://whc.unesco.org/en/list/460/> 28.06.2018, Scarpaci 2002, s. 360]. W XVI i XVII wieku, na skutek zmniejszenia zainteresowania Hiszpanów wybrzeżem na rzecz bogatego w surowce interioru, miasto przeżywało okres stagnacji. Było również poddawane silnym wpływom piratów i korsarzy, przez co stało się jednym z głównych ośrodków przemytu towarów [Scarpaci 2002, s. 361].

Rewolucja niewolników haitańskich w 1792 roku zmusiła plantatorów cukrowych do ucieczki z Hispanioli i osiedlenia się m.in. w okolicach Trynidadu. W obszarze Valle de los Ingenios już na początku XIX wieku funkcjonowało 50 cukrowni, które dostarczały ponad 10% cukru produkowanego na wyspie [Venegas 1973 za Scarpaci 2002, s. 362]. Wówczas region w okolicach Trynidadu stał się jednym z głównych producentów cukru na świecie i właśnie w połowie XIX wieku miasto przeżywało okres najintensywniejszego rozwoju. Przemysł cukrowy w dolinie Valle de los Ingenios oparty był głównie na tradycyjnych formach produkcji oraz na pracy niewolniczej i nie był w stanie nadążyć za potrzebami rynku [Marrero 1983, za Scarpaci 2002, s. 362, Martínez, Díaz 2011, s. 105]. Ze względu na izolację komunikacyjną miasta, konkurencję z nowo założonym na zachodzie Cienfuegos, a także spadkami cen cukru na światowych rynkach, które wynikały ze wzrostu produkcji białego złota w Luizjanie oraz Europie, Trynidad doświadczył silnej recesji [Martínez, Díaz 2011, s. 105].

Po uzyskaniu przez Kubę niepodległości od Hiszpanii, Amerykańscy inwestorzy wykupili duże połacie ziemi w dolinie i wymienili około 48 mniejszych cukrowni na jedną nowoczesną, nazywaną centralną [Scarpaci 2002, s. 362]. Co ciekawe, to właśnie okres stagnacji i izolacji oraz brak perspektyw na szybki rozwój gospodarczy miasta umożliwiły zachowanie kompleksu architektury i krajobrazu wykształconego do połowy XIX wieku

⁸ Oczywiście takie przypuszczenia można uznać za słuszne, jeżeli założymy, że dany turysta jest świadomy wartości bogactwa dziedzictwa kulturowego, którego jest obserwatorem.

w prawie niezmienionym stanie. Autorzy przewodnika „Lonely Planet” używają nawet stwierdzenia, że Trynidad „to jedyne w swoim rodzaju, doskonale zachowane hiszpańskie kolonialne miasto, w którym zegary zatrzymały się w 1850 roku” [Sainsbury, McCarthy 2017, s. 277].

Kompleks wpisany na Listę UNESCO składa się z dwóch elementów, które historycznie były od siebie zależne i wzajemnie determinowały swój rozwój. Za dziedzictwo pierwszego z nich, czyli miasta Trynidad, uznaje się przede wszystkim architekturę i krajobraz miejski (ryc. 3a i b). Według UNESCO zespół budynków mieszkalnych o małej lub średniej wielkości charakteryzuje się wyjątkową ciągłością historyczną oraz jednorodnością konstrukcji i stylu architektonicznego [<https://whc.unesco.org/en/list/460/>, 29.06.2018]. Wczesne budowle z początków XVIII wieku o widocznych wpływach andaluzyjskich i mauryjskich sąsiadują w przestrzeni z bardziej wyszukаныmi XIX-wiecznymi europejskimi klasycystycznymi formami. Cały kompleks wbudowany w tradycyjny, pierwotny układ przestrzenny tworzy harmonijną całość [*ibidem*]. Odwiedzający Trynidad turysta na trasie swojego zwiedzania nie ma możliwości natknięcia się na „intruzje” nowego, współczesnego budownictwa. Nie bez powodu, w przewodniku „Lonely Planet” miasto określone zostało jako „najstarszy i najbardziej urokliwy skansen Kuby” [Sainsbury, Mc Carthy, s. 277]. Zachowanie krajobrazu miejskiego historycznej części Trynidadu w niezmienionym stanie było możliwe ze względu na fakt, że rozwój demograficzny koncentrował się na jego obrzeżach [*idibem*]. Nie należy, jednak zapominać, że podobnie jak Stara Hawana, Trynidad (choć rzeczywiście zdominowany przez turystykę) pełni również szereg innych funkcji, np. mieszkalną, usługową czy handlową.

Drugim elementem kompleksu wpisanego na Listę UNESCO jest Valle de los Ingenios, którą można uznać za tzw. żywe muzeum przemysłu cukrowego, dzięki któremu możliwy był intensywny rozwój Trynidadu [<https://whc.unesco.org/en/list/460/>, 29.08.2018]. W dolinie znajduje się obecnie ponad 75 nieczynnych cukrowni, domy plantacyjne, baraki i inne obiekty związane z produkcją cukru. Według UNESCO Valle de los Ingenios stanowi bogate i bardzo dobrze zachowane dziedzictwo karaibskiego przemysłu cukrowego XVIII i XIX wieku, jak również związanego z nim niewolnictwa. W okresie największego *prosperity* w pierwszej połowie XIX wieku w cukrowniach pracowało ponad 11 tys. niewolników [<https://whc.unesco.org/en/list/460/>, 29.08.2018]. W kontekście niniejszego artykułu warto zwrócić uwagę na pojęcie, jakim jest ang. *sugar heritage*, które może być tłumaczone jako dziedzictwo cukrowe. L. Jolliffe [2012, s. 4] definiuje je jako dziedzictwo związane z historią i kulturą produkcji i konsumpcji cukru pochodzącego z uprawianej trzciny cukrowej. Można je rozważać, tak jak każdy przykład dziedzictwa kulturowego, w wymiarze materialnym i niematerialnym. Dziedzictwo cukrowe nie stanowi wyłącznie spuścizny samego przemysłu, ale jest również świadectwem kolonialnej pogoni za wartościowym ówczesnie surowcem oraz długiej historii transatlantyckiego handlu niewolnikami, na którym ów przemysł się opierał [*ibidem*]. W tym miejscu warto zatem zastanowić się, czy nie powinno być ono rozważane w kontekście tzw. trudnego dziedzictwa czy (ang. *dark legacy*) [*ibidem*]. Przemysł cukrowy opierał się bowiem na procederze niewolnictwa i wyzysku podporządkowanej ludności czarnoskórej. Dynamicznie rozwijającą się turystykę dziedzictwa cukrowego (ang. *sugar heritage tourism*), można rozumieć jako „wykorzystanie dziedzictwa cukrowego w celu wytwarzania produktów oraz doświadczeń przeznaczonych na konsumpcję turystyczną” [*ibidem*, s. 5]. Co ciekawe, fakt, że w Valle de los Ingenios obecnie nie produkuje się już cukru, sprawił, że turystykę w dolinie można uznać za zorientowaną na dziedzictwo. Turyści odwiedzają ją bowiem ze względu na wartości kulturowe, historyczne i krajobrazowe. Valle de los Ingenios stanowi także świadectwo kreowania narodowej tożsamości Kubańczyków. Ten aspekt cukrowej spuścizny należy zatem uznać za istotny wkład w kulturę Kuby [Barnet Lindstrom 1980, za Inniss, Jolliffe 2013, s. 97]. H. Yu Park [2010, s. 117] zauważa silne związki turystyki dziedzictwa z budowaniem tożsamości

turystów. W przypadku Kuby, wiąże się ona również z budowaniem świadomości narodowej i obywatelskiej dumy samych Kubańczyków [Sanchez, Adams 2008, za Inniss, Jolliffe 2013, s. 98].

Ryc. 3a i b. Parterowa zabudowa kolonialna w Trynidadzie z dachami pokrytymi ceramiczną dachówką (po lewej) oraz (po prawej) wieża dzwonnicy dawnego klasztoru św. Franciszka z Asyżu (obecnie muzeum)

Źródło: fotografie autora, maj 2018.

W 1988 roku UNESCO zalecało ochronę Trynidadu, cukrowni oraz samej Valle de los Ingenios przed intensywnym rozwojem turystyki. Chociaż ruch turystyczny w obiekcie można uznać za wysoki, baza noclegowa ogranicza się głównie do *casas particulares*. W granicach historycznej dzielnicy Trynidadu nie ma hoteli, a większe obiekty noclegowe (resorty) zlokalizowane są przy oddalonej o kilkanaście kilometrów plaży Ancón nad Morzem Karaibskim [Scarpaci 2002, s. 361]. Środki finansowe UNESCO przeznaczone na wsparcie odbudowy hacjendy Casa de Guaimaro zlokalizowanej w dolinie oraz renowacji 11 budynków w historycznym centrum Trynidadu wyniosły 75 tys. USD.

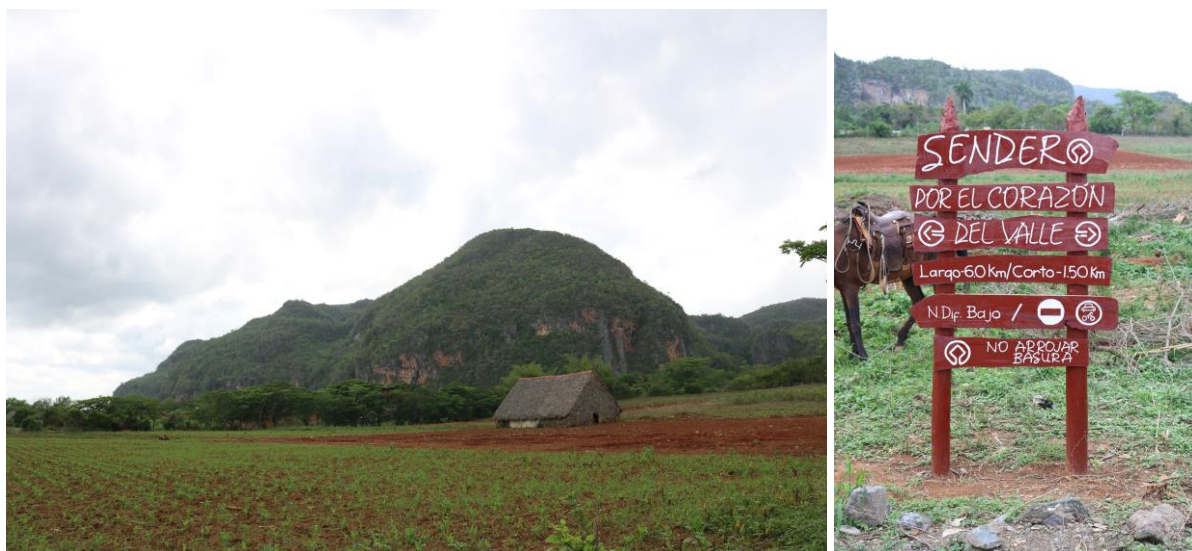
Valle de Viñales

Dolina Viñales położona jest w zachodniej części Kuby w prowincji Pinar del Rio w paśmie górskim Sierra de los Órganos. Są to węglanowe utwory skalne powstałe w kresie jury, poddawane silnym procesom krasowym, które ukształtowały współczesną rzeźbę terenu całego pasma górskiego. Na Listę UNESCO Dolina została wpisana w 1999 roku i stanowi największy powierzchniowo kubański obiekt w tym zestawieniu (13 200 ha) swymi granicami obejmując zarówno miejscowość Viñales, jak również okoliczne tereny rolnicze oraz fragment Parku Narodowego Viñales.

Komitet UNESCO w swym uzasadnieniu dla tego wpisu zwraca szczególną uwagę na unikatowe wartości krajobrazu kulturowego (ryc. 4a), kształtowanego w tym regionie od XIX wieku [<https://whc.unesco.org/en/list/840>, 01.07.2018]. Składają się na niego zarówno elementy przyrodnicze, jak również antropogeniczne będące wynikiem długotrwałych procesów osadniczych w tej części Kuby. Te pierwsze to w głównej mierze ostańce krasowe (*mogotes*) będące efektem erozji selektywnej, której rezultatem są wychodnie skalne o ostrych krawędziach, wznoszące się nad płaskim dnem doliny na wysokość względną dochodzącą niekiedy do 300 m, porośnięte bujną roślinnością charakteryzującą się dużym endemizmem.

Na walory antropogeniczne krajobrazu kulturowego Doliny Viñales składa się kilka elementów. Przede wszystkim jest to krajobraz rolniczy związany z tradycyjną uprawą tytoniu, którego region Pinar del Rio jest od początku największym producentem na Kubie [Ibarra Martín i inni, 1978, s. 60]. Ponieważ mechaniczne metody uprawy i zbiorów tytoni powodują duże straty i obniżają jakość produktu końcowego, w Dolinie Viñales rolnicy w dalszym ciągu używają przede wszystkim pługa ciągniętego przez byki, a do transportu zebranego tytoniu używają drewnianych wozów. W pierwszej fazie suszenia zebrany tytoń (z którego w późniejszej fazie obróbki powstają cygara będące jednymi z najpowszechniej przywożonych pamiątek z Kuby) jest suszony w drewnianych chatkach krytych strzechą (ryc. 4a). Ponadto istotnym elementem krajobrazu kulturowego jest tu sama miejscowość Viñales, a przede wszystkim jej oryginalnie zachowany układ osadniczy wykształcony w epoce dominacji hiszpańskiej oraz przykłady architektury kolonialnej – parterowe, drewniane domy z gankami od frontu. Dostrzeżone przez UNESCO bogactwo regionu uzupełnia profil społeczności lokalnej będącej wynikiem wielowiekowego współistnienia na tym obszarze ludności rdzennej z epoki prekolumbijskiej, hiszpańskich kolonizatorów oraz afrykańskich niewolników.

Dolina Viñales jest więc dobrym przykładem tego, że obszary wiejskie mogą być atrakcyjne dla turystów ze względu na wartości przyrodnicze ale również wiejski krajobraz kulturowy, który jest „implikacją uwarunkowań historycznych i przejawia się w pewnej odmienności, a także różnorodności układów ruralistycznych, form architektonicznych w budownictwie sakralnym i świeckim, zwyczajów, obrzędów” [Durydiwka 2017, s. 102]. UNESCO określa ten krajobraz mianem „żywego krajobrazu” [<https://whc.unesco.org/en/list/840>. 01.07.2018].

Ryc. 4a i b. Po lewej kwintesencja wartości Doliny Viñales uznanej przez UNESCO za dziedzictwo światowe – skaliste wapienne wychodnie, architektura wiejskiej zabudowy oraz tradycyjne uprawy tytoniu. Po prawej tablica informacyjna na szlaku turystycznym w Dolinie oznaczona oficjalnym emblematem Konwencji Światowego Dziedzictwa (kwadrat wpisany w obręcz otwartą na dole)⁹
Źródło: fotografie autora, maj 2018.

Istotnym elementem świadczącym o autentyczności regionu jest również sposób jego ochrony oraz zarządzania. Około 92% nieruchomości na obszarze wpisanym na Listę UNESCO spoczywa w rękach prywatnych. Z tego 30% należy do rolników indywidualnych, a 70% do Krajowego Stowarzyszenia Małych Rolników (*Asociación Nacional de Agricultores*

⁹ Logo zostało zaprojektowane przez belgijskiego artystę Michela Olyffa i przyjęte jako oficjalne w 1978 roku [<https://whc.unesco.org/en/emblem/>, 29.06.2018].

Pequeños) [*ibidem*]. Tworzenie tego typu rolniczych spółdzielni produkcyjnych (*cooperativas de producción agropecuaria*, CPA) było charakterystyczne dla połowy lat 70. XX wieku w okresie tzw. trzeciej reformy rolnej, gdy próbowano przekształcić kubańską gospodarkę rolną z chłopskiej na kolektywną [Jędrusik, Skoczek 1994, s. 145]. Pozostaje to nie bez znaczenia dla ruchu turystycznego. Turysta przybywający do Doliny Viñales ma możliwość jej zwiedzenia pieszo, konno lub rowerem poruszając się po wytyczonych ścieżkach, których oznakowania zawierają logo Listy Światowego Dziedzictwa (ryc. 4b), jednak ciekawszą formą spędzenia czasu wolnego jest udanie się do jednego z gospodarstw rolnych i zwiedzenie go z rolnikiem, występującym tu w roli przewodnika.

Podobnie jak Stara Hawana, Dolina została na Kubie uznana za pomnik narodowy i jest chroniona zapisami konstytucji z 1976 roku. Najwyższym organem zarządzającym obiektem jest Krajowa Rada Dziedzictwa Kulturowego (*Consejo Nacional de Patrimonio Cultural*). W 2009 roku UNESCO jednorazowo wsparło finansowo Dolinę Viñales na kwotę 75 000 USD w celu naprawy szkód wyrządzonych przez dwa huragany Gustav i Ike, które w sierpniu i wrześniu 2008 roku przetoczyły się przez Kubę.

Obok ryzyka huraganowego współcześnie za największe zagrożenie dla zachowania autentyczności krajobrazu kulturowego Doliny Viñales UNESCO wskazuje nadmierny ruch turystyczny i związane z tym zmiany w zabudowie miejscowości wynikające z potrzeby powiększenia bazy turystycznej zdolnej pomieścić nowych i coraz liczniejszych turystów [<https://whc.unesco.org/en/list/840>, 01.7.2018]. W wywiadzie przeprowadzony z jednym z rolników-przewodników, respondent wskazywał, że odkąd Dolina została wpisana na Listę UNESCO, a rozwój turystyczny na Kubie przybiera na sile, odwiedzających jest coraz więcej. Ponadto podczas wywiadu z pracownikiem Uniwersytetu w Hawanie rozmówca wspomniał, że fakt wpisania Doliny Viñales na Listę niesie za sobą pozytywne i negatywne skutki. Z jednej strony wzmożony ruch turystyczny generuje dodatkowe dochody z tego sektora gospodarki i znacząco poprawił byt mieszkańców regionu, z drugiej jednak sama miejscowość Viñales rozwija się bardzo szybko i niekoniecznie z zachowaniem lokalnych zwyczajów stanowiących o autentyczności miejsca. Jak wskazywał respondent to właśnie UNESCO interweniowało, gdy w miejscowości planowano rozpoczęcie budowy hoteli wyższych niż parterowe, co spowodowałoby poważne zmiany w krajobrazie i utratę unikatowości, którą organizacja wskazała, jaką tę, którą należy chronić.

Zabytkowe Centrum Cienfuegos

Historyczne Centrum Cienfuegos zostało wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO w 2005 roku i jest kolejnym zespołem urbanistycznym omawianym w niniejszym artykule. Kompleks zajmuje powierzchnię 70 ha z 105 ha strefy buforowej. Jego powstanie i dynamiczny rozwój, podobnie jak w przypadku Trynidadu, związany był z przemysłem cukrowym.

Miasto zostało założone w 1819 roku w obrębie terytorium hiszpańskiego przez francuskich osadników pochodzących z Luizjany oraz Bordeaux [<https://whc.unesco.org/en/list/1202>, 1.07.2018]. Pierwotnie osada nosiła nazwę Fernandina de Jagua [Sainsbury, McCarthy s. 237]. Po zniszczeniu jej przez huragan w 1821 roku, miasto zostało odbudowane i nadano mu nazwę Cienfuegos. Prawa miejskie uzyskało 10 lat po założeniu, w 1829 roku [Pujol 2012, s. 30]. W wyniku intensywnego rozwoju przemysłu cukrowego na otaczających żyznych terenach rolniczych, Cienfuegos zyskało na znaczeniu i już w latach 60. XIX wieku było trzecim pod względem zamożności miastem Kuby [<https://whc.unesco.org/en/list/1202>, 1.07.2018]. W latach 70. XIX wieku na otaczających terenach zlokalizowanych było 77 cukrowni połączonych rzekami i koleją z portem zlokalizowanym w samym Cienfuegos [Scott 1998, s. 690]. W tym miejscu należy zaznaczyć, że produkcja cukru, a co za tym idzie bogactwo elity Cienfuegos, opierało się w dużej mierze na niewolnictwie. We wspomnianych cukrowniach w roku 1877 zarejestrowano

5 396 niewolników, a także niewielką liczbę wolnych pracowników najemnych wywodzących się z Chin [*ibidem*, s. 690].

Pierwotne centrum Cienfuegos składało się z zaledwie 25 budynków zbudowanych zgodnie z hiszpańskim modelem planowania miast kolonialnych – na planie regularnej siatki ortogonalnej. XIX-wieczna architektura miasta utrzymana została w stylu neoklasycystycznym. Według kryterium wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO fakt, iż Cienfuegos jest jednym z najwcześniejszych przykładów implementacji wpływów hiszpańskiego oświecenia w Ameryce Łacińskiej świadczy o jego wyjątkowej wartości [<https://whc.unesco.org/en/list/1202>, 1.07.2018]. UNESCO podkreśla także istotę reprezentowanych przez kompleks architektoniczny nowych, modernistycznych idei planistycznych, a także tych, związanych z zachowaniem higieny i porządku w mieście [*ibidem*]. Budynki neoklasycystyczne w Cienfuegos koncentrują się wokół głównego parku miasta – Parque de José Martí (ryc. 6a), będącego jednocześnie najczęściej odwiedzanym przez turystów miejscem [Pujol 2012, s. 31]. Najbardziej okazałe przykłady budynków wznoszonych w tym stylu to Katedra *Santa Iglesia Catedral de la Purísima Concepción*, wzniesiona w 1869 roku oraz *Teatro Tomás Terry*, którego budowę prowadzono w latach 1887-1889 [Sainsbury i McCarthy s. 237].

Według UNESCO istotnym świadectwem wartości dziedzictwa historycznej części miasta jest fakt, że jego rozbudowa (poza wspomniane 25 budynków) przebiegała zgodnie z pierwotnym układem urbanistycznym. Choć nowsze budynki, pochodzące już z początków XX wieku budowano w stylu eklektycznym, to zachowały one rozmiary i proporcje pasujące do wcześniejszych budowli neoklasycystycznych [<https://whc.unesco.org/en/list/1202>, 1.07.2018]. Dzięki temu Cienfuegos zachowało historyczną ciągłość, harmonię architektoniczną oraz kompozycyjną całość. Przykładem budynku eklektycznego jest Dom Kultury *Casa de la Cultura Benjamin Duarte* wzniesiony w 1918 roku (ryc. 5a). Ze względu na swoją kopułę dachową jest to najbardziej charakterystyczna budowla zlokalizowana przy Parku José Martíego. Budynek przeszedł w ostatnich latach renowację, jednak, co pokazano na ryc. 5b była ona bardzo powierzchowna. Na błękitno pomalowano fasadę oraz balustradę na dachu udostępnionym dla turystów. Jak się okazało podczas wizyty wewnątrz budynku balustrada została pomalowana jedynie od ulicy, by budowla dobrze prezentowała się od zewnątrz. W środku jest ona jednak zaniedbana i zniszczona.

XIX-wieczna tkanka miejska historycznego centrum Cienfuegos pozostała praktycznie niezmieniona. Miasto poddawane jest jednak w dużym stopniu presji demograficznej, która w połączeniu z niedostatkiem działań renowacyjnych może stanowić zagrożenie dla stanu architektury. Obecnie, właściwie większość odnowionych budynków jest zlokalizowana w okolicach Parku José Martíego (ryc. 6b). Jako główne zagrożenia, które mogą negatywnie wpłynąć na wartość dziedzictwa kulturowego miasta oprócz tempa urbanizacji UNESCO podaje również ryzyko huraganów związane z nadmorską lokalizacją [*ibidem*]. Co ciekawe, UNESCO jak dotąd nie wsparło finansowo żadnego z projektów dotyczących Historycznego Centrum Cienfuegos [<https://whc.unesco.org/en/list/1202/>, 30.06.2018].

Przewodnik „Lonely Planet” określa Cienfuegos mianem „Perły Południa” (hiszp. *Perla del Sur*) czy też „kubańskiego Paryża” [Sainsbury i McCarthy s. 236]. Autorzy posuwają się nawet do stwierdzenia, że Cienfuegos jest „skrzynią skarbów, pełną klejnotów XIX-wiecznej architektury” [*ibidem*, s. 235]. Taki opis, jak również dostępność komunikacyjna, z pewnością zachęcają turystów do uwzględnienia miasta na swojej trasie podróży. Głównymi atrakcjami turystycznymi proponowanymi przez autorów przewodnika są obiekty znajdujące się w historycznym centrum wpisanym na Listę UNESCO oraz te zlokalizowane w strefie buforowej na półwyspie Punta Gorda. W odniesieniu do tego właśnie półwyspu, w przewodniku pojawia się kolejne porównanie – „dzielnica mini-Miami”. Nazwę tę Punta Gorda zawdzięcza „ostentacyjnym” rezydencjom baronów cukrowych zlokalizowanym wzdłuż ulicy Malecón biegnącej równolegle do zatoki Bahía de Cienfuegos

[*ibidem*, s. 243]. Zdaniem autorów artykułu określenia zawarte w przewodniku nie oddają rzeczywistości. Choć architektura Cienfuegos niewątpliwie stanowi niepowtarzalne dziedzictwo historyczne, stan wielu budynków wymaga renowacji (zwłaszcza willi w strefie buforowej chwalonych przez przewodnik). Ponadto, w porównaniu do obiektów analizowanych we wcześniejszej części artykułu, miasto nie oferuje tak zróżnicowanej i bogatej infrastruktury turystycznej, aby zatrzymać się w nim na dłużej. Należy jednak podkreślić, że Cienfuegos, również ze względu na brak innych atrakcji turystycznych, zdecydowanie stanowi obiekt zainteresowania turystyki dziedzictwa.

Ryc. 5a i b. Dom Kultury (*Casa de la Cultura Benjamin Duarte*) przy zachodniej części Parku José Martíego. Budowla eklektyczna wzniesiona w 1918 r. Po lewej budynek widziany od zewnątrz, jako jeden z najbardziej okazałych w Cienfuegos. Po prawej fotografia wykonana z tarasu na dachu – na pierwszym planie balustrada pomalowana jedynie od strony fasady

Źródło: fotografie autora, maj 2018.

Ryc. 6a i b. Po lewej Park José Martíego – centrum historycznej części Cienfuegos i zarazem najbardziej okazały fragment obszaru wpisanego na Listę UNESCO. Po prawej także zabytkowa, zaniedbana i mniej okazała zabudowa w granicach wpisanego obszaru

Źródło: fotografie autora, maj 2018.

Zakończenie

Turystyka dziedzictwa jest jedną z wielu form współczesnej turystyki. Również na Kubie nie jest ona jedynym sposobem spędzania czasu wolnego, na jaki decydują się przyjeźdźni. Niemniej jednak, jak wykazały obserwacje terenowe i analiza literatury, jeśli turyści decydują się na opuszczenie strefy hotelowo-plażowej i na własną rękę lub w wycieczkach zorganizowanych podejmują głębszą penetrację wyspy zazwyczaj na ich drodze znajdują się obiekty, które należy sklasyfikować jako dziedzictwo. Spośród nich

na szczególną uwagę zasługują miejsca wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, których na Kubie jest dziewięć.

Turystyka dziedzictwa w czterech przeanalizowanych obiektach przyjmuje nieco inny charakter. Największy ruch turystyczny koncentruje się w Hawanie – najstarszym kubańskim obiekcie na Liście i jednocześnie miejscu o szczególnej atrakcyjności turystycznej wynikającej z jednej strony z bogatej historii miasta, z drugiej zaś z dobrze rozwiniętej infrastruktury turystycznej. Różne etapy powstawania Starej Hawany zostały zapisane w przestrzeni miejskiej mającej współcześnie charakter architektonicznej mozaiki. Wzmagający się ruch turystyczny, a w ślad za nim większe dochody, przy jednocześnie dużym zapleczu hotelowym i gastronomicznym, jakie oferuje duże miasto oraz licznym połączeniom komunikacyjnym z krajami globalnej Północy, sugerują aby myśleć o Hawanie jako miejscu atrakcyjnym turystycznie, które stoi w przededniu dużych zmian stymulowanych rozwojem miejskiej turystyki dziedzictwa.

Nieco inny przykład stanowi Trynidad i Valle de los Ingenios. Tutaj turystyka dziedzictwa związana jest głównie ze spuścizną przemysłu cukrowego, przez co w jej kontekście można użyć także terminu turystyka dziedzictwa cukrowego (ang. *sugar heritage tourism*). Turyści odwiedzający obiekt, mają do czynienia zarówno z opuszczonymi cukrowniami i krajobrazem związanym z uprawą trzciny cukrowej oraz jej przetwórstwem, jak również z miastem będącym materialnym efektem rozwoju tej gałęzi przemysłu. Należy zwrócić uwagę, że przez związki z procederem niewolnictwa, dziedzictwo Trynidadu i sąsiadującej doliny można rozważać także w kategorii trudnego dziedzictwa.

Z kolei Dolina Viñales – miejsce chronionego krajobrazu kulturowego – z racji większego znaczenia dla dziedzictwa elementów niematerialnych nad materialnymi zdaje się być najbardziej narażona na negatywne zmiany, jakie niesie za sobą globalna turystyka. Według UNESCO jest ona szczególnie wartościowa ze względu na swój prowincjonalny charakter. Wzmożony strumień turystów może w takiej sytuacji stanowić szczególne zagrożenie dla tego typu obszaru. Turystyka dziedzictwa w Viñales różni się od pozostałych omawianych obiektów. Ze względu na fakt, że w miejscowości zachowały się i do dziś są stosowane tradycyjne formy gospodarowania, turysta ją odwiedzający ma nie tylko możliwość obserwacji spuścizny przeszłości (jak to ma miejsce w przypadku innych analizowanych przykładów), ale także bezpośredniego jej doświadczenia w teraźniejszości. Odwiedzając Viñales jest się świadkiem ciągłości (głównie niematerialnego) dziedzictwa i to właśnie ona stanowi centrum zainteresowania turystyki w tym miejscu.

Ostatnim analizowanym obiektem było Cienfuegos. Podobnie, jak Trynidad, miasto związane jest silnie z przemysłem cukrowym. Turystyka w tym miejscu wygląda jednak inaczej, ponieważ dziedzictwo jest tutaj jedynie efektem przemysłu cukrowego w postaci XIX i XX wiecznych obiektów architektonicznych. Odwiedzający tzw. Perłę Południa mają zatem do czynienia, wyłącznie ze skutkiem, np. w postaci willi baronów cukrowych, nie zaś, jak to miało miejsce w przypadku Trynidadu, również ze spuścizną samego procederu. Charakter miejskiej turystyki dziedzictwa w Cienfuegos różni się także od tego zaobserwowanego w Hawanie, przede wszystkim wielkością ruchu turystycznego i dostępną infrastrukturą turystyczną.

Charakterystyka czterech omawianych obiektów pokazała, jak zróżnicowana okazuje się turystyka dziedzictwa na Kubie. Analiza zagadnienia z perspektywy podaży pozwoliła na wskazanie różnic między cechami dziedzictwa kulturowego poszczególnych przykładów. Takie opracowanie umożliwia lepsze zrozumienie specyfiki turystyki dziedzictwa na Kubie, przed którą stoją poważne wyzwania związane z jednej strony ze wzrostem ruchu turystycznego, z drugiej zaś problemami związanymi z zarządzaniem dziedzictwem.

Bibliografia

Druki zwarte:

- Anuario Estadístico de Cuba 2016. Capítulo 15: Turismo, Oficina Nacional de Estadística e Información, 2017, 1-16
- Apostolakis A., 2003, *The convergence process in heritage tourism*, "Annals of tourism research", 30(4), 795-812
- Best M. N., Phulgence W. F., 2013, *Interpretation of contested heritage at an attraction in St. Lucia*, "Journal of Heritage Tourism", 8(1), 21-35
- Chang T. C., Milne S., Fallon D., Pohlmann C., 1996, *Urban heritage tourism: The global-local nexus*, "Annals of Tourism Research", 23(2), 284-305
- Chen C. F., Chen P. C., 2013, *Another look at the heritage tourism experience*, "Annals of tourism research", 41, 236-40
- Chhabra D., Healy R., Sills E., 2003, *Staged authenticity and heritage tourism*, "Annals of tourism research", 30(3), 702-719
- Drost A., 1996, *Developing sustainable tourism for world heritage sites*, "Annals of tourism research", 23(2), 479-484
- Durydiwka M., 2009, *Ruch turystyczny – z centrum ku peryferiom*, "Prace i Studia Geograficzne", T. 42, 59-71
- Durydiwka M., 2017, *Wiejski krajobraz osadniczy i możliwości jego wykorzystania w turystyce (na wybranych przykładach)*, "Turystyka Kulturowa", 2/2017, 102-122.
- Fyall A., Garrod B., 1998, *Heritage tourism: at what price?*, "Managing Leisure", 3(4), 213-228.
- Garrod B., Fyall A., 2000, *Managing heritage tourism*, "Annals of tourism research", 27(3), 682-708
- Górna A., Górny K., 2016, *Atrakcyjność turystyczna obiektów z Listy Światowego Dziedzictwa UNESCO – przykład Senegalu*, "Prace i Studia Geograficzne", T. 62. Z. 1., s. 43-80
- Górna A., Górny K., Kowalczyk A., *Dziedzictwo kolonialne jako atrakcja dla turystyki miejskiej*, "Turystyka Kulturowa", 3/2016, 56-90.
- Gorney C., 2016, *Kuba u stóp jankeskiej fali*, "National Geographic", Nr 10 (205)/2016, 72-85
- Górny K., 2017, *Ślady kolonializmu we współczesnej przestrzeni miejskiej Bandżulu (Gambia)*, "Prace i Studia Geograficzne", T.62. Z.3, 31-62.
- Ibarra Martín C. M. (red), 1979, *Atlas de Cuba*, Instituto Cubano de Geodesia y Cartografía, La Habana.
- Inniss T. A., Jolliffe L., 2013, *The industrial heritage of sugar at World Heritage Sites in the Caribbean*, [in:] L. Jolliffe (ed.) *Sugar Heritage and Tourism in Transition*, Channel View Publications, 89-109.
- Jayawardena C., 2003, *Revolution to revolution: why is tourism booming in Cuba?*, "International Journal of Contemporary Hospitality Management", 15(1), 52-58.
- Jędrusik M., Skoczek M., 1994, *Warunki życia w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych na Kubie*, "Prace i Studia Geograficzne", T. 15, 143-157.
- Jolliffe L., 2012, *Connecting Sugar Heritage and Tourism*, [in:] L. Jolliffe (ed.) *Sugar Heritage and Tourism in Transition*, Channel View Publications, 3-22
- Jordan L. A., 2013, *Managing built heritage for tourism in Trinidad and Tobago: challenges and opportunities*, "Journal of Heritage Tourism", 8(1), 49-62
- Jordan L.A., Jolliffe L., 2013, *Heritage tourism in the Caribbean: Current themes and challenges*, "Journal of Heritage Tourism", 8(1), 1-8
- Kempiak J., Hollywood L., Bolan P., McMahon-Beattie U., 2017, *The heritage tourist: an understanding of the visitor experience at heritage attractions*, "International Journal of Heritage Studies", 23(4), 375-392.
- Law C. M., 1993, *Urban tourism: attracting visitors to large cities*, Mansell, London
- Lenik S., 2013, *Community engagement and heritage tourism at Geneva Estate, Dominica*, "Journal of Heritage Tourism", 8(1), 9-19
- Lipińska I., 2011, *Turystyka dziedzictwa kulturowego – wybrane aspekty ochrony prawnej parku kulturowego*, "Turystyka kulturowa", nr 3, s. 14-27
- Lisocka-Jaegermann B., 1994, *Migranci, Tożsamość, Miejsce. Środowisko imigrantów kubańskich na Florydzie*, "Prace i Studia Geograficzne", T. 15, 131-142.

- Martínez G. C., Díaz J. S., 2011, *Trinidad, producto turístico integral y sostenible en Cuba*, "Cuadernos de Turismo", 27, 95-114.
- Nicholas L., Thapa B., 2013, *The politics of world heritage: a case study of the Pitons Management Area, St Lucia*, "Journal of Heritage Tourism", 8(1), 37-48
- Nuryanti W., 1996, Heritage and postmodern tourism, „Annals of tourism research”, 23(2), 249-260.
- Padilla A., McElroy J. L., 2007, *Cuba and Caribbean tourism after Castro*, "Annals of Tourism Research", 34(3), 649-672.
- Poria Y., Butler R., Airey D., 2001, *Clarifying heritage tourism*, "Annals of Tourism Research", 28(4), 1047-1049.
- Poria Y., Butler R., Airey D., 2003, *The core of heritage tourism*, „Annals of Tourism Research”, 30(1), 238-254
- Pujol L. N., 2012, *Atractivos y perspectivas turísticas de la ciudad cubana de Cienfuegos*. "Kalpana", 7, 28-37
- Richards G., 2001, *The Experience Industry and the Creation of Attractions*, [in:] *Cultural Attractions and European Tourism*, ed. Richards G., Oxfordshire, UK: CABI Publishing, 55-69
- Sainsbury B., McCarthy C., 2017, *Kuba*, wyd. I, tłumaczenie, Lonely Planet Global Limited/Wyd. Pascal, Bielsko-Biała.
- Sanchez P. M., Adams K. M., 2008, *The Janus-faced character of tourism in Cuba*, "Annals of Tourism Research", 35(1), 27-46.
- Scarpaci J. L., 2002, *Trinidad's Tourism: Between "Glocal" Heritage and National Economic Development*, "Cuba in Transition", 12, 360-368.
- Scott R. J., 1998, *Race, labor, and citizenship in Cuba: a view from the sugar district of Cienfuegos, 1886-1909*, "The Hispanic American Historical Review", 78(4), 687-728
- Su R., Bramwell B., Whalley P. A., 2018, *Cultural political economy and urban heritage tourism*, "Annals of Tourism Research", 68, 30-40.
- Yale P., 1991, *From Tourist attractions to Heritage Tourism*. Huntingdon: Elm Publications, 21
- yu Park H., 2010, *Heritage tourism: Emotional journeys into nationhood*, "Annals of Tourism research", 37(1), 116-135
- Zeppel H., Hall C. M., 1991, *Selling art and history: cultural heritage and tourism*, "Journal of Tourism Studies", 2(1), 29-45.
- Ziarkowski D., 2012, *Znaczenie obiektów wpisanych na Listę światowego dziedzictwa UNESCO dla turystyki*, [w:] A. Matuszczyk, (red.), *Folia Turistica nr 26 – 2012*, Folia Turistica, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Kraków, s. 53-66

Storny internetowe:

- <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CU>, 23.06.2018
- <https://datos.bancomundial.org/indicador/ST.INT.ARVL?locations=CU>, 29.06.2018
- <https://whc.unesco.org/en/emblem/>, 29.06.2018
- <https://whc.unesco.org/en/list/>, 29.06.2018
- <https://whc.unesco.org/en/list/1202>, 1.07.2018
- <https://whc.unesco.org/en/list/204/assistance/>, 30.06.2018
- <https://whc.unesco.org/en/list/204/bestpractice/>, 29.06.2018
- <https://whc.unesco.org/en/list/460>, 01.07.2018
- <https://whc.unesco.org/en/list/460/assistance/>, 01.07.2018
- <https://whc.unesco.org/en/list/840>, 01.07.2018
- <https://whc.unesco.org/en/recognition-of-best-practices/>, 29.06.2018
- <https://whc.unesco.org/en/statesparties/cu> 27.06.2018
- www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo/konwencja/, 29.06.2018

Heritage Tourism – the case of Cuban UNESCO World Heritage sites

Key words: heritage Tourism, cultural heritage, UNESCO List, Cuba

Summary:

Heritage tourism is one of the fastest growing branches of tourism in the world. This article is based on the analysis of four UNESCO World Heritage sites in Cuba: Old Havana and its Fortification System, Trinidad and the Valley de los Ingenios, Viñales Valley and Urban Historic Centre of Cienfuegos. Its objective is to indicate the features of heritage tourism in Cuba, with particular emphasis on the selected cases. In the first part of the article, the authors, on the basis of available international literature, consider the term heritage tourism and present two research perspectives. In the second one, they show the characteristic of tourism in Cuba and its evolution over decades. In the third part, the authors describe four selected UNESCO World Heritage sites. The analysis shows that selected sites differ in terms of the features of heritage tourism. The article was largely based on research and field observations conducted by the authors in Cuba in May 2018.